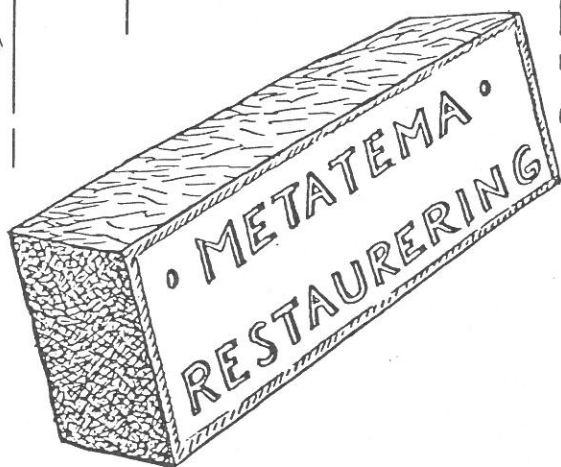

META

84 • 1

REDAKTIONELLT

Då META tillsammans med RAÄ arrangerar årets metodkonferens innehåller detta META-nummer artiklar med anknytning till byggnadsundersökningar.

Karin Andersson har bidragit med tänkvärda synpunkter på byggnadsarkeologi. Barbro Sundnér tar i en artikel upp diskussion om putsrestaureringar och murverksdokumentation i skånska medeltidskyrkor. Erik Svanström redovisar en arkeologisk undersökning av St. Hans i Visby och Anders Wihlborg behandlar bebyggelseutvecklingen i Helsingborg. Temat på årets metodkonferens är som i tidigare META nämnts byggnadsundersökningar och då i ett jämförande perspektiv mellan Helsingör och Helsingborg. I Helsingör kommer ett flertal danska kolleger att bjuda på en exkursion som kommer att belysa byggnader och problem och förmodligen byggnadsproblem. Åter på svensk botten kommer liknande problem belysas av svenska kolleger genom en mindre exkursion och ett flertal föredrag. Det är vår förhoppning att detta META-nummer kan ge bakgrund och stimulans för vidare diskussioner i Helsingör/Helsingborg.

Detta META-nummer innehåller också en redovisning av Anders Wihlborg från ett symposium i fjol "Land och by i middelalderen", ett tvärvetenskapligt symposium som i år går in på tredje året.

I detta alldeles fräska META presenteras den fantastiska nyheten att foto kan låta sig publiceras. Vi gör detta på försök och inom en budgeterad balansgång, men hoppas att det kan bli permanent och höja tidskriftens standard. Men man får inte glömma att META är ett kontaktorgan för den debattlystne. På tal om debatt kanske det ska påpekas att inkomna bidrag publiceras med det namn som står för bidraget och att författarna själva ansvarar för bidragets innehåll.

Väl mött i Helsingör/Helsingborg och glöm inte META som reselektyr på tågresan.

META's LUNDAREDAKTION

NÅGRA SYNPUNKTER INFÖR DEN BYGGNADSARKEOLOGISKA METODKONFERENSEN 1984

Med åren blir man alltmer tveksam att göra positions- och riktningsangivelser eftersom man allt klarare ser komplexiteten. Jag har därför under stor vända skrivit följande rader i ett försök att pröva vad som kunde vara meningsfullt att diskutera under konferensen.

1. Metoden

Det grundläggande planet: sättet att mäta, fotografera och analysera på grundval av vår nuvarande kunskap och vissa tidsbundna kriterier är behandlat i "Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning", utgiven vid RAÄ 1980. Den har säkert alla fått och jag tycker att det vore bra att få synpunkter på den, särskilt som den nuvarande upplagan snart är slut och en ny upplaga borde kunna bli bättre.

Fråga:

Hur kan de praktiska metoderna förbättras?

2. Forskningen

Den byggnadsarkeologiska undersökningen förväntas ge säkra, grundläggande upplysningar om, i första hand en byggnad i dess kulturhistoriska sammanhang, i andra hand bidrag till kännedomen om landets byggnadskultur som helhet.

Alltmer har vi numera också börjat inse att byggnaden - källmaterialet, kan vara bärkraftigt att nyansera eller förändra vår bild av ett allmänhistoriskt skeende.

Att påstå, att dokumentation alltid är forskning, kan låta pretentiöst. Verkligt djupgående forskning kräver tid och pengar och premisserna inom ett hektiskt byggskede är inte riktigt forskningsvänliga. Men - å andra sidan - den dokumentation, som inte har forskningsinriktning, blir ett mekaniskt upprepande av likgiltiga ting.

De upplysningar, som man får under en byggnadsarkeologisk undersökning, ligger på många olika nivåer: detaljer i material och utförande, konstruktionslösningar, stilhistoriska belägg etc. Upplysningarna ger fingeravtrycken av en i det skriftliga källmaterialet okänd grupp av människor, den stora massan av hantverkare och resultatet av deras arbete; historie-materialistiskt uttryckt i det torra begreppet: produktionsprocessen.

Byggnadens funktion och sammanhang i en fysisk miljö ger inblickar i en ekonomisk-social situation.

Allt skeende styrs givetvis av idéer -, och en kännedom om vilka föreställningar,

som var förhållanden, i den eller oftast de tider undersökningen berör, är helt utslagsgivande för vilka frågor man ställer.

Fråga:

I vilket avseende är forskningen mest eftersatt ?

Var behövs särskilda krafttag ?

3. Analyser. Byggnadsarkeologin använder sig liksom övrig arkeologi av naturvetenskapliga och tekniska analyser som fosfatkartering, dendrokronologi, osteologi etc. Genom att källmaterialet tillhör historisk tid är historia och konsthistoria dessutom självklara ingredienser i undersökningsarbetet - heraldik, ikonografi och handskriftsläsning kan komma ifråga.

Fråga:

Vilka analyser utförs som regel ?

Vilka borde kunna komma mer till användning ? M a o, vad finns det för behov och hur kan de tillgodoses ?

4. Utbildningen

Med den utbildningsbakgrund som de flesta av oss har, finner vi naturligtvis medeltidsarkeologin helt överlägsen andra metoder, om man vill nå säker kunskap om en byggnads relativa kronologi. Närstudiet av kvalitativa förändringar i stomme och ytskikt är en förutsättning för varje påstående. Det är därför naturligt att medvetna restaureringsarkitekter också starkt påongterar nödvändigheten

av byggnadsarkeologiska undersökningar (T.ex. Göran Månsson i senaste numret av Byggnadskultur).

Ändå vore det ju förmätet, att tro att vår utbildning är tillräcklig. Själv har jag särskilt saknat en utbildning i ritteknik och "arkitekttänkande". Tack vare att jag haft förmånen att arbeta tillsammans med kunniga ritare, har resultaten i alla fall kunnat bli tillfredsställande.

Jag skulle alltså önska morgondagens studenter en specialinriktad undervisning, en kombination av byggnadsarkeologi, arkitektur- och stilhistoria samt vissa delar av arkitektutbildningen. Därtill en bättre kunskap om äldre teknik och åtminstone en viss förståelse för dagens teknik. Men det senare lär man sig bäst på byggsplatsen och jag tror att med minst ett års praktik skulle man vara någorlunda rustad att fungera bra som s.k. antikvarisk kontrollant.

Fråga:

Hur kan grundutbildningen förbättras inom universitet och högskolor ?

5. Samhällssituationen

"Att bedriva byggnadsarkeologi är en sysselsättning för idealistiska babianer".

När man begrundar byggnadsarkeologins arbetssituation är det lätt att gripas av svärmod eller t.o.m. av förtvivlan.

Trots att det i utredningar och skrivelser

gång på gång poängteras vikten av dokumentation och antikvarisk kontroll i synnerhet i samband med restaureringar, vet vi ju alla hur situationen är:

- a) I lagstiftningen finns inte några entydiga krav formulerade.
- b) Inte ens vid våra byggnadsminnesmärken sker dokumentation och kulturhistorisk kontroll rutinmässigt.
- c) Kyrkorna är ett särskilt problem. Endast i ett fåtal län, t.ex. Malmöhus, sköts detta föredömligt. Åtminstone kommer det sällan in rapporter från andra län till ämbetet.
- d) Dokumentationen av byggnadsminnen är också ytterst ojämn.
- e) Byggnader och byggnadsmiljöer till vilka statsbidrag utgår borde hårda krav på dokumentation och rapportering kunna ställas. Arbete pågår.
- f) Det måste snarast till ekonomiska riktlinjer d.v.s. inte i form av storleksordningar och procenttal av byggkostnader. Det är en farlig lösning - men det måste bli likartade normer i landet. Likartade medelsökningar kan inte vara gratis i Småland och kosta 50-100.000 kronor i Östergötland.
- g) Rapportering av utfört arbete är en plikt, som inte får negligeras. Låt

vara att man kan få utsträckt tid - men sist och slut måste en rapport föreligga.

Om rapporten inte insänds till ämbetet, borde åtminstone ett meddelande kunna lämnas om att rapport föreligger och att den förvaras på länsmuseum under diariennr. si och så.

Mitt i kalkdammet står nu en liten snabbinkallad fil.kand. utan större praktisk erfarenhet av fältarbete eller av byggplatsens ofta hårda värld. Utan någon tid till förberedelser måste han eller ofta hon ta ställning till alla de oförutsedda händelser som en restaurering innebär. Tankarna rör sig kaotiskt mellan medeltidens värld och dagens praktiska situation.

"Jag måste se, så dom inte knacker ner den romanska putsen ... Är det verkligen Kalkbruk Special fin, som finns i "rullar", som det föreskrivs i bygghandlingarna ? Den här fönsterkarmen skulle väl ändå vara kvar - den är ju bra ... Var tusan ligger förändringsskedet i period 1 ? Etc, etc".

Byggnadsarkeologens situation är i dag klart orimlig. Kan knappast bli sämre. Där fokuseras alla krav och förväntningar, därför att problemen allmänt är så stora inom byggsektorn att ingen riktigt orkar ta tag i grundförutsättningarna för dokumentationen.

Om det nu är så att byggnadsarkeologin är viktig som forskning och som instrument i bevarandearbetet, vilket vi ju alla menar, måste vi kunna bevisa det för andra och därför borde konferensen också ägnas frågorna:

Hur kan vi, som samlas i Helsingborg-Helsingör, bidra till bättre lösningar ?

Hur kan vi göra vårt arbete ekonomiskt försvarbart och politiskt attraktivt ?

Gnällandets tid måste vara förbi. Nu är det dags för konstruktiva förslag och samverkan mellan kulturminnesvårdens olika institutioner och universiten.

Karin Andersson

MEDELTIDSSTADEN HELSINGBORG, EN KORT PRESENTATION

Helsingborg är belägen i nordvästra Skåne vid den smalaste delen av Öresund. Staden är i dag mest känd för färjetrafiken till Helsingör och den omfattande gränshandel som florerar där. Företeelser som har pågått åtminstone sedan medeltiden. Fram till Roskildefreden 1658, då Skåne blev svenskt, hade städerna torggemenskap.

SKRIFTLIGT KÄLLMATERIAL

Kunskapen om Helsingborgs äldsta historia är knapphändig, ty vid reformationen år 1536 förstördes det skriftliga källmaterial som förvarades i kyrkoarkiven och under det skånska kriget 1676-79 försvann allt som fanns i stadsarkivet. Ett viktigt dokument har emellertid bevarats för eftervärlden i en avskrift. Det är Knut den Heliges gåvobrev till S:t Laurentiuskyrkan i Lund från år 1085. Det visar att Helsingborg liksom Lund är en tidigmedeltida stadsbildning och att en speciell tomtavgift erlades till den danske kungen eftersom han ägde marken på vilken staden vuxit upp.

ARKEOLOGISKT KÄLLMATERIAL

Inte heller det arkeologiska källmaterialet har undgått förstörelse. Helsingborg upplevde kring sekelskiftet ett ekonomiskt uppsving, som bl.a. fick till följd att mo-

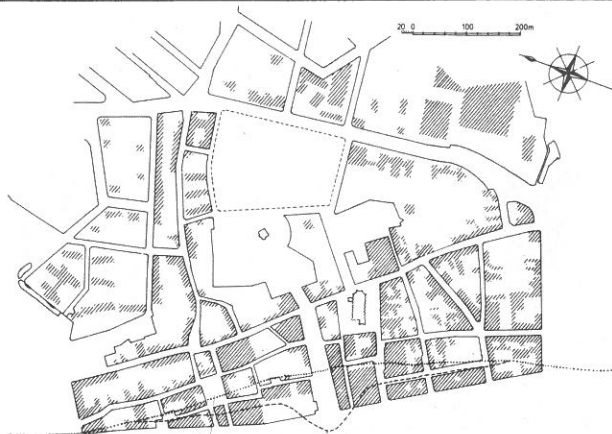
numentala byggnader uppfördes oftast med källare. Den inventering som gjordes för projektet Medeltidsstaden visar att Helsingborg i stora delar är helt urschaktad (fig. 1a).

Visserligen har arkeologiska observationer och utgrävningar av varierande omfattning och kvalitet utförts sedan slutet av 1800-talet, men intresset har huvudsakligen koncentrerats till stadens medeltida kyrkor och kyrkogårdar samt befästningar. Anledningen kan ha varit att dessa lämningar var så påtagliga (murar, skelett) att de inte utan vidare kunde schaktas bort (fig. 1b).

KVARSTAENDE MEDELTIDA BYGGNADER

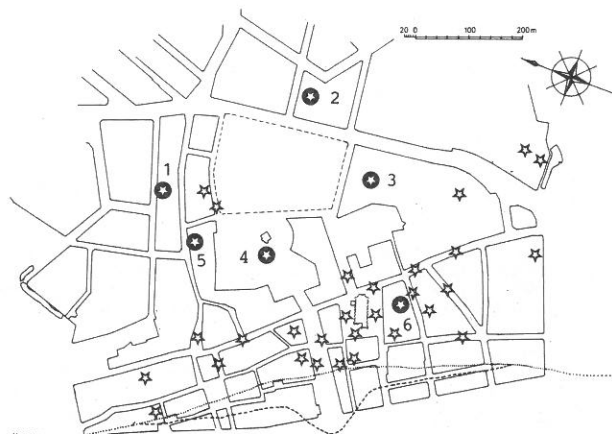
I Helsingborg fanns under medeltiden ett dominikankloster S:t Nicolai och fyra sockenkyrkor S:t Clemens, S:t Petri, S:t Olai och S:t Maria. Efter reformationens raseringar var Sankta Maria den enda kvarvarande församlingskyrkan. Den har betecknats som en god representant för den danska tegelgotiken. Stilmässigt är den en treskeppig, pseudo-basilika med ett högt mitskepp, som emellertid saknar de för basilikan karakteristiska ljusinsläppen. Mariakyrkan byggdes sannolikt under 1300-talet. Men det har föreslagits att den kan ha haft två föregångare, varav den äldsta skall ha varit en romansk

a

HELSINGBORG: urschaktade områden snedstreckade

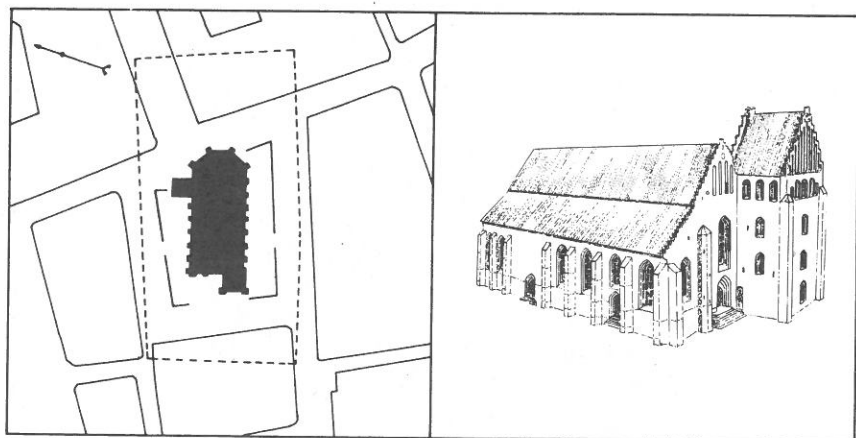
b

HELSINGBORG: ● arkeologiska undersökningar av någon större omfattning
 ☆ mindre utgrävningar, schaktkontroller

1. St Clemens kyrka och kyrkogård 1884-1962	4. Kärnan borganläggning 1931-32
2. St Petri kyrka och kyrkogård 1907-1978	5. Kv Kärnan bebyggelse 1971
3. St Nicolai klosteranläggning 1895-1953	6. Kv Tor bebyggelse 1981-83

FIG 1 a. Urschaktade kulturlager b. Arkeologiska observationer
 Prickar= Strandlinje medeltid Streck= Strandlinje 1600-tal

0 20 40 60M

FIG 2

Tv Mariakyrkans nuvarande grundplan (svart) och kyrkogårdens medeltida utbredning (streckat)

Th Kyrkan under senmedeltiden, då det fanns två portaler i norr

sandstenskyrka från 1100-talet.

Det äldsta skriftliga omnämnandet av en kyrka, helgad åt jungfru Maria, i Helsingborg är från 1299 (fig.2).

Förutom Mariakyrkan är försvarstornet Kärnan den enda i dag kvarstående medeltida byggnaden. Med få undantag rasades all bebyggelse i Helsingborg under de svensk-danska krigen på 1600-talet. Även Kärnan berördes, då dess övre delar bröts ner för att ge plats åt kanoner.

1893-94 utfördes de restaureringsarbeten som gett Kärnan dess nuvarande utseende. Tornet, som är av tegel, hade då stått och förfallit i 200 år. Arbetena berörde

huvudsakligen byggnadens utsida, medan de inre lämnades orörda. Den mest genomgripande förändringen var att den översta delen återuppbbyggdes (fig.3).

1931-32 utförde Torsten Mårtensson omfattande arkeologiska utgrävningar runt Kärnan. Han kunde därvid påvisa grundmurarna till en tornmantel, som likt en krage omgärdat Kärnan till en trolig ursprunglig höjd av ca 15 meter. Även resterna av ett mindre torn, som stått vid sidan av och delvis på tornmanteln, påträffades. Det hade uppförts för att skydda ingången till tornmanteln. Runtom borggården, som efter medeltida förhållanden varit väl tilltagen (150x180 m),

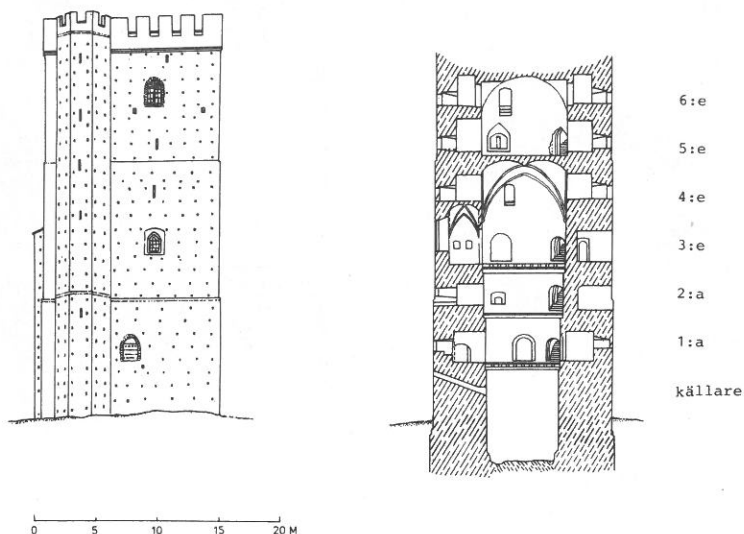

FIG 3 Tv Kärnans fasad som präglas av restaureringen 1893-94
Th ett tvärsnitt genom byggnaden

fanns samtidigt med Kärnan en polygonal ringmur av sandsten med flankeringstorn. I öster, borgens ur försvarssynpunkt svagaste del, gränsade ringmuren till en 30 meter bred och 15 meter djup vallgrav (fig. 4).

Kärnan byggdes under tidigt 1300-tal. Det framgår av en dendrokronologisk analys av bjälklagren i byggnadens nedre del. Resultatet av analysen var vinterhalvåret 1317-1318.

Vid grävningarna på 1930-talet konstaterades att Kärnan haft två föregångare (grundplanerna framgår av fig. 4 högra

bilden). Den äldsta hade varit ett runt torn av sandsten, som sannolikt byggts redan vid mitten av 1100-talet. Då uppfördes också ringmuren.

Äldsta skriftliga omnämnande är från 1263.

TOPOGRAFI

Helsingborg har en säregen topografi. En 20 meter hög landborg reser sig som en vägg ovanför den vid Öresund belägna smala strandremsan. Geologiskt beror detta på att berggrunden, som bl.a. består av sandsten, genom förkastningar avsatt

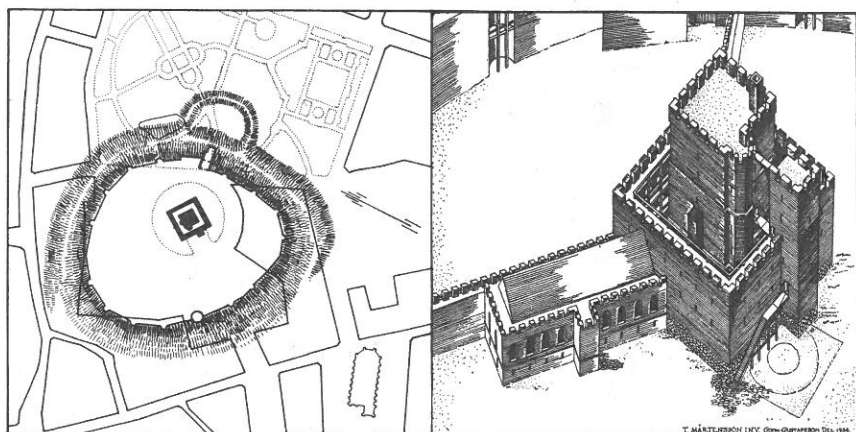

FIG 4 Tv är Kärnans, tornmantelns och ringmurens grundplaner markerade med svart. Den omkringliggande vallgraven är streckad. Endast försvarstornet Kärnan finns kvar idag.

Th Torsten Mårtenssons förslag hur det kan ha sett ut

en liten hylla vid havet. Under den äldre stenåldern var strandområdet helt dolt av vatten och landborgen gränsade då direkt till Öresund (fig. 5).

Genom berget skär djupa erosionsdalar i öst-västlig riktning. De är och har alltid varit naturliga kommunikationsleder från inlandet ner till havet (fig. 6).

UPPKOMST OCH UTVECKLING

Helsingborg ligger i norra utkanten av en förhistorisk jordbruksbygd, vars centrum av fornlämningarna att döma, tycks ha legat i anslutning till Råån. Namnet

Köpinge i Raus socken antyder att där funnits en handelsplats under vikingatid-

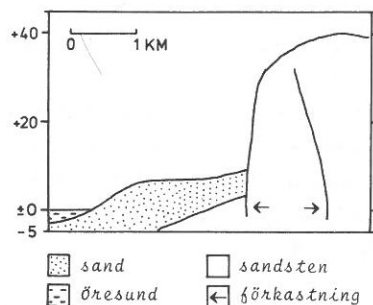

FIG 5 Helsingborgs geologi och topografi

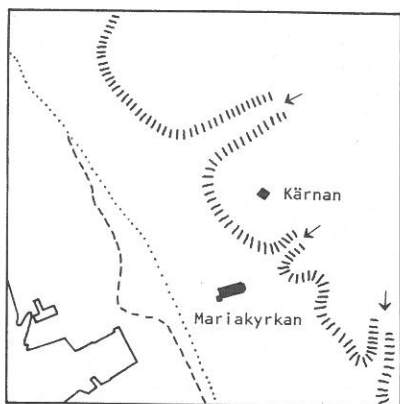

FIG 6

- landborgsbranten
- erosionsdalar
- strandlinje medeltid
- strandlinje 1600-tal

Kartan visar kommunikationsleder mellan landborgen och stranden

tidig medeltid.

Helsingborg växer fram under 1000-talet på kunglig mark och sannolikt också på kungligt initiativ. Av avgörande betydelse var platsens militärstrategiska läge vid den kortaste överfarten mellan Skåne och Själland. Helsingborg med sin befästning var under större delen av medeltiden "nyckeln till Skåne". Betecknande nog var Helsingborg den danska härens sista utpost vid de avgörande svensk-danska krigen, kring 1710. Den äldsta staden, som låg uppe på landborgen (Högstaden), skall i första hand sättas i samband med den kungliga förvaltningen av det danska riket.

På strandremsan kan fast bebyggelse påvisas först från 1200-talet. Denna s.k. Lågstad växer fram samtidigt med flera andra skånska kuststäder t.ex. Trelleborg och Ystad. De är köpstäder och har sina förutsättningar i den tilltagande handeln.

Under ett övergångsskede existerar både Högstaden och Lågstaden (fig. 7). Men redan på 1400-talet förlorar Högstaden sin betydelse. Då har Helsingborg redan ekonomiskt och politiskt överflyglats av Helsingör. Där moderniseras den gamla borgen Krogen till en tidsenlig befästning, utrustad med artilleri. Det är också i Helsingör som den av Erik av Pommern år 1429 inrättade Öresundstullen skall erläggas.

Först på 1600-talet kommer Helsingborg åter i händelsernas centrum, då svenskar och danskar turades om att befästa staden med bastioner, vallar och vallgravar. Som tidigare nämnts innebar kriget att stadens bebyggelse i stort sett jämnades med marken.

Skövlingarna under 1600-talskrigen men också det kraftiga ekonomiska uppsvinget kring sekelskiftet, har således haft förödande konsekvenser för stadens tidiga bebyggelse. Idag återstår bara ett fåtal byggnader som är äldre än 1800-tal. Det är förutom Mariakyrkan och Kärnan några korsvirkeslängor från 1600- och 1700-talen.

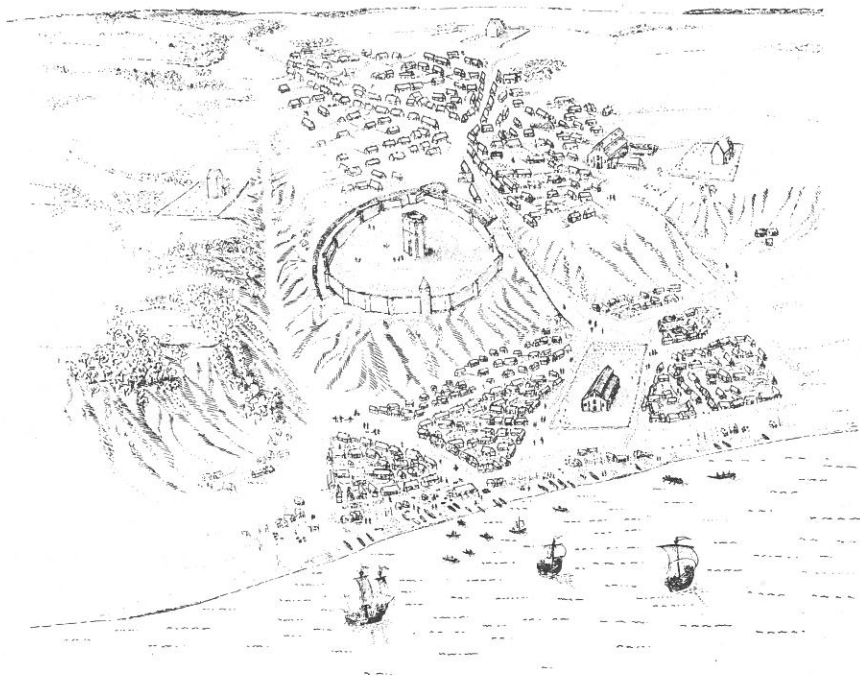

FIG 7

HELSINGBORG UNDER 1300-TALET (ett förslag)

Bebyggelsen utvidgas på stranden. På höjden fortgår uppförandet av klostret St Nicolai. Befästningen moderniseras med ett nytt torn av tegel, "Kärnan". Sta Maria raseras och återuppbbyggs i tegel.

Anders Wihlborg

RAÄ UV-Syd, Lund

(En utförligare redovisning av Helsingborg finns i Riksantikvarieämbetet UV-Syd's skriftserie nr 5 "Medeltidsstaden Helsing-

borg och dess förhistoria", 80 sidor rikt illustrerad. Den säljs på Helsingborgs museum tel. 042-10 59 50 för 12 kronor).

PUTSRESTAURERINGAR OCH MURVERKSDOKUMENTATION

I SKÅNSKA MEDELTIDSKYRKOR

Ärligen sker byggnadsarkeologiska undersökningar i samband med putsrestaureeringar av de skånska medeltidskyrkorna. Vid varje tillfälle uppstår problem kring hur man skall hantera detta - både avseende kostnaderna och vilken inriktning man skall ge dokumentationen. Orsaken till att dessa problem ständigt återkommer är att RAÄ (Riksantikvarieämbetet), som centralmyndighet, inte har fastställt krav på att murverksdokumentation skall ske vid sådana restaureringar. Detta anses bero på en diffus lagstiftning. Därför får varje landsantikvarie själv försöka hävda en egen praxis. Jag vill här försöka belysa de problem som detta innebär för Skånes vidkommande.

Trots att RAÄ inte kan ge principiella riktlinjer för murverksdokumentation av kyrkor finns en utmärkt bok, som ger grundläggande anvisningar i ämnet och som givits ut av RAÄ: "Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning" av Karin Andersson och Agneta Rosenqvist. I förordet skriver Gustaf Trotzig, chef för dokumentationsbyrån, bl.a. följande: "Med varje rivning eller ombyggnad eller t.o.m. underhållsåtgärd går någon oersättlig kunskap förlorad, om den inte kan överföras till ett mer lättbevarat dokument. Det är endast i ett sådant dokumentations-

material, producerat med utgångspunkt från frågorna hur ? varför ? och när ? som något av äktheten kan fångas och hållas kvar i det långa loppet. Till det måste man ständigt återkomma för att söka stöd, när man vill efterlikna den historiska verklighet, som i sig själv aldrig kan bibehållas." Därigenom har RAÄ understrukit vikten av byggnadsarkeologiska undersökningar generellt och dessutom framhållit en övergripande målsättning.

Genom Anderssons/Rosqvists Handledning har vi fått många goda uppslag för vad en byggnadsarkeologisk undersökning kan innehålla. Författarna har även föreslagit vissa riktlinjer för sådana undersökningar där de utgår från några frågor, som bör besvaras. Sammantaget innebär dessa frågor att man skall fastställa byggnadens egen kronologi, dess funktion och dess teknik och konstruktion. Vad som skall dokumenteras och därmed hur hör som vid andra arkeologiska undersökningar samman med vilka frågor man vill söka svar på. Att fastställa en byggnads egen kronologi, funktion, teknik och konstruktion kan ses som grunden för varje byggnadsundersökning. Utöver detta måste man ta hänsyn till det speciella monument man står inför och ställa de frågor som man finner relevanta för att kunna ut-

nyttja byggnaden som källa i ett större sammanhang. Genom ett sådant ställningstagande kan man få större eller mindre variationer på vad och hur man utför dokumentationen i varje enskild byggnadsundersökning. Man har inte i så hög grad diskuterat detta när det gäller byggnadsarkeologi vilket kanske beror på att det endast är ett fåtal personer som arbetar med sådana problem. En annan tänkbar orsak kan vara att det ofta rör sig om mindre arbetsföretag som inte är jämförbara med t.ex. stadsgrävningarna.

Dessa problem är kanske mer omfattande i Skåne än i andra landskap genom sina allt större och flera putsrestaureringar. Bakgrunden till detta hör dels samman med den stora kyrktätheten och dels den förändrade situationen för putsunderhållet. I Skåne finns ca 270 mer eller mindre bevarade medeltida kyrkor som fortfarande används för sitt ursprungliga syfte. Så gott som alla skånska kyrkor är putsade och vitkalkade. Enligt skånsk tradition har kyrkorna tidigare vitkalkats nästan årligen - gårdarna skall t.ex. alltid vara nykalkade till pingst. I samband med kalkningen har man också lagt skador i putsen och på så sätt underhållet kyrkornas fasader. De ständiga kalkningarna och putslagningarna har inte inneburit att man knackat ner några större putspartier utan i princip tillfört lager på lager. Under 1800-talet byggdes många kyrkor om, ofta till oigenkännlighet. Detta innebär i regel att man lät de återstående medeltida delarna få helt ny puts, dock ofta ovanpå

den gamla. Sedan cementputsen blivit allmän använde man detta material i stället för den tidigare kalkputsen vid såväl mindre som större lagningar. Detta innebär att man bröt kontinuiteten i underhållet och fick nya typer av skador. Då de syntetiska färgerna vann intrång på 1950-talet och i flera fall ersatte kalkvittningen förvärrades putsskadorna ytterligare. Underhållet blev inte längre så enkelt - en rad nya tekniska problem uppstod. Detta komplicerades när kyrkvaktmästarna inte längre stod för det kontinuerliga underhållet, vilket innebär att man väntade längre innan åtgärder sattes in. Tillsammans med ökade luftföroreningar har dessa problem inneburit att man nu allt oftare är tvingad att göra totala omputsningar. Detta medför att man tar ner all äldre puts innan man slår på ny. Det är vid dessa tillfällen byggnadsarkeologen kommer in för att dokumentera murverket innan det på nytt döljs.

Kyrkoråden är skyldiga att ansöka om tillstånd för omputsning hos RAÄ. Landsantikvarien skall först göra eget yttrande, som vidarebefordras till RAÄ, som gör det slutliga godkännandet av förslaget. Den praxis man tillämpar i Skåne i samband med byggnadsarkeologiska undersökningar innebär att dessa utförs av projektanställd personal och bekostas av kyrkoråden.

I Meta 1982:1 har dåvarande landsantikvarien i Malmöhus län, Dag Widholm,

visat med ett exempel vilka problem murverksdokumentation av en skånsk lantkyrka kan innebära. I detta fall gällde det en undersökning som inte var planerad eftersom kyrkorådet inte följde de gällande normerna och ansökte om tillstånd för en total omputsning. Problemen uppstod sedan landsantikvarien givit uppdrag åt en arkeolog att i efterhand göra vissa mindre undersökningar, som kyrkorådet vägrade betala. RAÄ gav i detta fall inga riktlinjer för hur landsantikvarien skulle hantera ärendet vidare. Man ville helt enkelt inte uttryckligen fastställa att en murverksdokumentation var nödvändig och ett självklart led i en så omfattande fasadrestaurering. Avslutningsvis frågar sig Widholm: "Kan dokumentationsfrågan i dessa fall bli avhängigt av länsmuseumchefernas personliga intresse eller finns ett övergripande formulerat ansvar hos centralmyndigheten?"

Hur skall man kunna diskutera nivån för byggnadsarkeologiska undersökningar när man först måste diskutera om RAÄ överhuvudtaget finner sådana undersökningar angelägna? Det märkliga är att RAÄ 1981 gav ut en liten handledning om restaurering, och gällande föreskrifter: "Att vårda och restaurera en kyrka," där man bl.a. framhåller att 1-99 §§ i byggnadsminneslagen också är tillämpliga på kyrkobyggnader (s.33). I 19 § sägs bl.a. "att fullständiga uppmättningsritningar, fotografier och beskrivningar som belyser byggnadens utseende, konstruktion och historia bör upprättas innan någon för-

ändring eller omfattande reparation verkställs och att dessa dokument bör kompletteras under arbetets gång." Förmodligen gäller problemet ordet bör. Däremot skall en restaurering ske med tillstånd från RAÄ (30, 33, 35 §§). Såvitt jag kan fatta av lagtexterna är dessa formulerade på ett sådant sätt att man ger RAÄ uppdrag att ansvara för hur kyrkorestaureringar skall ske så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat. Därför måste det vara RAÄ:s uppgift att fastställa vad ett restaureringsärende skall innehålla för att få godkännande. Principiellt skall arbetsföretaget svara för kostnaderna vid arkeologiska utgrävningar och så har man också enligt praxis hanterat murverksdokumentationen, i alla fall i Skåne, som på grund av putsproblemet har, vad jag tror, flest undersökningar av det här slaget. När det gäller grävningar i eller intill kyrkorna - om det så gäller en mindre dräneringsgrävning - finns ingen diskussion om kostnadsansvaret! Då gäller nämligen lagen om fornminnen där 9 § uttryckligen fastslår att kostnaden skall "ävila företaget".

Man kan visserligen inte bortse från diskussionen om kostnadsansvar för murverksundersökningar men risken är att det helt blir detta som styr innehållet av murverksdokumentationen. Oavsett hur den frågan löses måste man ha bestämda riktlinjer för vad en sådan dokumentation skall omfatta och vilka resultat man vill uppnå. Man kan inte bara skicka formella skrivelser till alla kyrkoråd och kräva att

man skall dokumentera murverket utan att förklara varför. Min egen erfarenhet är att kyrkoråden och församlingsborna i allmänhet är mycket måna om sina kyrkor och ofta medvetna om att det är något speciellt de har att förvalta. Om det ges tillfälle till en noggrann information om varje enskild kyrka och de problem man vill lösa blir representanterna för församlingarna omedelbart intresserade och vill så långt det är möjligt ställa upp för att de skall få tillfälle till mera information om sin kyrka. En av våra uppgifter måste väl ändå vara att tala om för allmänheten vad vårt arbete syftar till ?

Men först måste vi själva veta vad vi vill med våra murverksundersökningar. Vad vill vi veta om de skånska medeltidskyrkorna som vi kan få fram i samband med en putsrestaurering ? Vi kan omedelbart fastställa att kyrkorna utgör en källa till medeltidens samhälle - i regel den enda ovan jord bevarade - i synnerhet på landsbygden. Kyrkorna i Skåne har tillkommit under tidig medeltid och är exempel på hela det medeltida samhällets organisation och allt vad däri kan utläsas. De har dessutom fungerat som kyrkobyggnader under hela medeltiden, renässansen, nya tiden och gör så fortfarande, dvs under 500-800 år ! Varje tid har lämnat spår efter sig genom olika förändringar av byggnaderna, spår som kan iakttagas i kyrkorummets gestaltning, i inventarierna, i murverket. Alla dessa förändringar är resultat av förhållanden, som på olika nivåer speglar människornas, dvs sam-

hällets, förändrade syn på en rad olika funktioner eller ideologiska uppfattningar. För medeltidens del är situationen både vagare och tydligare. Tydligare, genom att kyrkan för denna period var den mest betydelsefulla institutionen i samhället. Vagare, eftersom vi endast ser vissa uttryck i kyrkobyggnaderna och i de skriftliga källorna. Kyrkobyggnadernas olika utföranden, uppbyggnad, utsmyckning, deras förändringar osv kan inte omedelbart förklaras. Just på grund av variationerna visar kyrkobyggnaderna att de har tillkommit under olikartade förutsättningar. Vilka dessa kan vara bör t.ex. vara en intressant fråga som kan ge oss en mer nyanserad bild av det medeltida samhället.

En stor del av detta kan vi iakttaga utan att gå närmare in i studiet av murverket. Men det vi fortfarande inte vet rent allmänt är när kyrkorna byggdes - och när de senare förändringarna inträffade. Dateringen av de romanska kyrkorna grundar sig hittills på konsthistoriska värderingar utifrån arkitekturelement som portalutsmyckningar, målningar o. dyl. Under 1920-talet och fram i 40-talet studerade man mer ingående murverkets materialbehandling och murningsteknik vilket man sökte systematisera och på typologiska grunder använda som dateringsunderlag. Huruvida man kan använda sådana kriterier som utgångspunkt för dateringen är självklart en viktig fråga, som inte kan besvaras förrän man dokumenterar murverket på ett sådant sätt att dokumenta-

tionen ger dessa upplysningar. Eftersom de skånska kyrkorna i regel har sekundära valv som inte ligger i förband med omgivningsmurarna har man möjlighet att studera det ursprungliga murverket från kyrkvindarna. Det är dock endast en liten del av byggnaden som är synlig härifrån vilket innebär att man inte kan avgöra om det finns förändringar längre ner på byggnaden.

Det finns även andra möjligheter att komma närmare dateringarna av de medeltida kyrkorna och förändringarna av dessa. Eftersom de skånska kyrkorna i allmänhet är putsade och vitkalkade återkommande i lager på lager, ibland ända sedan medeltiden, har vi en förträfflig möjlighet att på traditionellt arkeologiskt sätt använda stratigrafien som utgångspunkt för att få fram i första hand den relativa kronologin på de förändringar som ägt rum. Låt oss antaga att vi har en kyrka med vapenhus, ett senmedeltida torn och senmedeltida valv. Vi kan inte avgöra huruvida tornet, vapenhuset och valven är samtida. Men genom att först studera det bruk som finns i igensättningen av de romanska fönstren (som murats igen i samband med valvslagningen) och jämföra detta bruk med t.ex. fogbruket i tornet kan vi finna överensstämmelser eller inte. Vi kan också se om det finns tegelflis i bruket, vilket är en bra dateringsgrund. Vi kan också följa de kalklager, som finns inne i fönstersmygen mot vapenhuset och undersöka huruvida vapenhuset har byggts ovanpå detta lager

eller tidigare. I många fall finns inte vapenhusen kvar. Eftersom de är sekundärt tillkomna har de murats med stötfog mot långhuset. När de senare kalklagren avlägsnats finner man nästan alltid spåren efter ett rivet vapenhus. Dessa avtecknar sig med utskjutande putskanter eller enbart skillnader i kalklagren, skillnader som markerar vilket parti som funnits inuti vapenhuset och vilket som funnits utanför. Man får i regel fram vapenhus-taketts markering och väggarnas tjocklek varvid man kan få en uppfattning om det har byggts med tegel eller annat material. Det som man dessutom kan få fram är hur långhusets murverk såg ut innan vapenhuset byggdes. Man kan ofta se den romanska putsen, kanske i flera lager, som på andra ställen kan vara förstörd. Inuti vapenhusen fanns ofta målningar som ligger dolda under den senaste putsen eller ibland bara under tunna kalklager, vilka omedelbart försvinner om man inte medvetet undersöker de misstänkta områdena.

Detta är endast några exempel på vad puts- och kalkstratigrafi kan utnyttjas till. I första hand är det ju byggnadens egen relativa kronologi vi får fram men med hjälp av andra kriterier eller undersökningsmetoder och jämförelser mellan flera byggnader bör man ha möjlighet att nå fram till mera preciserade och detaljerade kunskaper om datering, funktion m.m. Förmodligen skulle vår statiska bild av kyrkobyggnadernas historia därmed modifieras och ge nya infallsvinklar.

För att kunna använda puts- och kalklager som medel i en byggnadsarkeologisk undersökning krävs att man får tillfälle att vara med vid putsnedknackningen och inte som nu först sedan all putsen är totalt nedknackad. I samband med putsnedknackning förgriper man sig på äldre lämningar - puts- och kalklagren liksom fogbruket bör ha lika högt prioriteringsvärde som kalkmålningar. Dessa får aldrig röras utom av RAÄ utsedd konservator ! (Även om man har idéer om och t.o.m. uttryckligen skriver i restaureringsförslaget att endast lös puts skall knackas ner är verkligheten många gånger inte sådan - för vad är "lös puts" ?) Om man dessutom ges möjlighet att alltid först göra provknackningar på valda delar kan man innan arbetets igångsättande få en överblick över omfattningen av undersökningen och dessutom ge en antydan om vad man kan vänta sig. Detta kan jämföras med provgrävningar vid andra arkeologiska undersökningar.

När man så småningom kommer in på själva murverket avtecknar sig i regel spår av eller helt bevarade romanska fönster och ofta delar av de båda långhusportalerna. Man finner också ofta spår efter senare medeltida och eftermedeltida fönster. Dessa element är enkla iakttagelser som i sig inte kräver någon omfattande undersökning. Det svårare och inte så självklara är murverkets beskaftenhet. Även om kyrkorna i det stora hela är välbevarade från byggnadstiden finns alltid en rad lagningar och kanske också

förändringar av olika slag. Det gäller att, genom att studera murverket mycket grundligt, finna ut vad som är ursprungligt och vad som är sekundärt. På samma sätt som när det gäller puts- och kalkstratigrafin måste man här använda kalkbrukets sammansättning som ledtråd. Detta kan vara svårt då man ibland har fogat om stora delar av kyrkan. Men om man får tillfälle kan man finna hur byggnaden konstruerats och vilka förändringar den genomgått och vad dessa förändringar inneburit. Man kan också genom variationer av dels valet av byggnadsmaterial och dess behandling och dels murningstekniken finna utgångspunkter för förståelsen av kyrkans konstruktion och uppbyggnad. Detta kan också ge information om olika förutsättningar för byggandet.

Det som vi också vet väldigt lite om är hur putsen eller fogbruket såg ut under medeltiden. Man finner ibland brett utstrukna fogar, som i det närmaste har täckt stenarna, ibland med mer eller mindre jämn s.k. kvaderrits. Ovanpå detta kan förekomma kalklager direkt, ibland inte o.s.v. Hur såg byggnaderna ut ? Var de som nu vitkalkade eller lät man stenarna vara synliga helt eller delvis ? Hur förhöll sig de finhuggna sandstensomfattningarna runt fönster och portaler till murfasaderna ?

Hur man skall dokumentera de enskilda kyrkorna kan man som följd av detta diskutera. Man kan t.ex. som jag själv gjorde i en romansk tegelkyrka mäta in

alla tegelstenar. Och vad får man ut av detta ? I det fallet har jag försökt visa att man genom en sådan dokumentation kunde få fram antydningar till hur byggnadsorganisationen för just denna kyrka såg ut. Men jag har också visat att just denna fråga kan man i andra fall få svar på genom att endast mäta tegelstenarnas storlek och med hjälp av fotografier studera murningstekniken. Man måste alltså avgöra vilken nivå man vill använda för dokumentationen efter dels de frågor man vill ha svar på och dels hur det monument ser ut som man står inför.

Det jag ändå vill framhålla som en absolut självklarhet är att byggnadsarkeologen måste ges tillfälle till egna bedömningar i varje enskild kyrka. Detta kan endast ske om vederbörande är med helt från början, dvs i planeringsstadiet. Även detta påpekar Andersson/Rosenqvist i RAÄ:s handledning där man säger att en byggnadsarkeologisk undersökning skall innehålla minst tre moment: förundersökning, fältarbete och rapportarbete. "Förarbetet innefattar litteratur-och arkivstudier samt inventering och provundersökningar av byggnaden. Förarbetet måste utföras under ett tidigt skede av restaureringen, under utrednings- och planeringsstadiet, och dess resultat bör i form av inventeringsrapport ligga till grund för restaureringens inriktning" (s.25). Med ett sådant förarbete som bakgrund kan man dessutom ge kyrkorådet en tydlig information om vad man kan nå fram till vid en byggnadsarkeologisk undersökning.

Vidare har man då också en möjlighet att avgöra omfattningen av dokumentationen. Även detta framhålls i 19 § i lagen om byggnadsminnen, se ovan !

Andersson/Rosenqvist framhåller också att en byggnad är "en konstruktiv helhet, helt underkastad bestämda fysikaliska lagar. Medvetenheten om detta bör vara utgångspunkten för varje studium" (s.10). För att få en uppfattning om denna helhet krävs att man har tillgång till uppmättningsritningar. Detta inträffar dock inte alltid. Man kräver märkligt nog inte uppmättningsritningar i samband med putsrestaureringar. Förmodligen uppfattar man inte putsen och därmed de skador som har uppstått som ett direkt samband med byggnaden som helhet. Forsberg & Wikerstål, som är ett arkitektpar i Helsingborg som specialiserat sig på kyrkorestaureringar, har ändå som egen praxis uppmättningsritningar som underlag för sina restaureringsförslag. På så sätt kan man få en uppfattning om orsakerna till de skador som uppstått. Ett slående exempel är deras analys av Everlövs kyrkas torn, där de genom en sådan helhetsanalys kunde konstatera att den uppkomna sprickan var orsakad av att tornets yttre skalmur var på väg ut. Bakgrunden till detta var att tornet hade skadats genom ett blixtnedslag på 1700-talet och sedan felaktigt försökts repareras. Detta är ett exempel på hur de tekniska problemen hör samman med de rent byggnadshistoriska.

Sammanfattningsvis krävs en noggrann precisering av vad ett restaureringsförslag rörande medeltidskyrkorna skall innehålla för att godkännas av RAÄ. Eftersom RAÄ är till för att tillgodose att de kulturhistoriska värdena bevaras måste man också markera detta tydligare i handläggningen av kyrkoärendena. Det bör vara lämpligt att börja med att ställa krav på att ett restaureringsförslag skall innehålla de punkter som RAÄ föreslagit i "Att vårda och restaurera en kyrka" där bl.a. såväl förundersökningar som dokumentation ingår. En landsantikvarie skall inte behöva fråga: "finns ett övergripande och formulerat ansvar hos centralmyndigheten?"

De ständiga putsrestaureringarna av de skånska medeltidskyrkorna innebär att stora delar av ett viktigt källmaterial går förlorat om inte målinriktade byggnads- arkeologiska undersökningar utförs. För att vi skall kunna hävda en viss nivå för sådana undersökningar krävs en utökad diskussion om målinriktning, metoder och innehåll. En lämplig utgångspunkt vore en sammanställning och analys av redan utförda undersökningar av de skånska medeltidskyrkorna.

Barbro Sundnēr

Lund

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING AV S:T HANS KYRKORUIN I VISBY

Undersökningen av S:t Hans ruin har pågått sedan december 1980 och artiklar härom har varit publicerade i Gotländsk Arkiv 1981, 1982 och 1983. Under hösten 1982 och vintern - våren 1983 undersöktes ett ca 40 kvm stort område i korets nordöstra hörn och påbörjades en undersökning inom ett ca 40 kvm stort område väster härom.

I det totalundersökta området i nordöst framkom grunden till altaret, olika lager tillkomna vid korets uppförande, 5 gravar anlagda sedan kyrkan slutat fungera samt helt eller delvis 34 gravar från en äldre begravningsplats som ligger här innan stenkyrkan byggs.

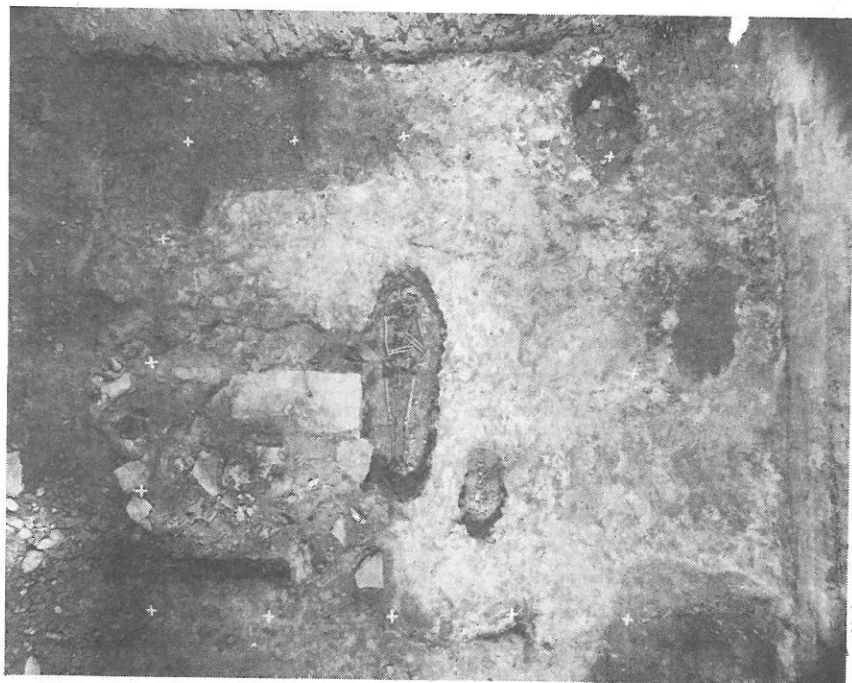

Bild 1 Byggnadslager och gravar i korets NÖ hörn. T.h. korets N

mur. 1 m mellan ++. Lodfoto E. Swanström

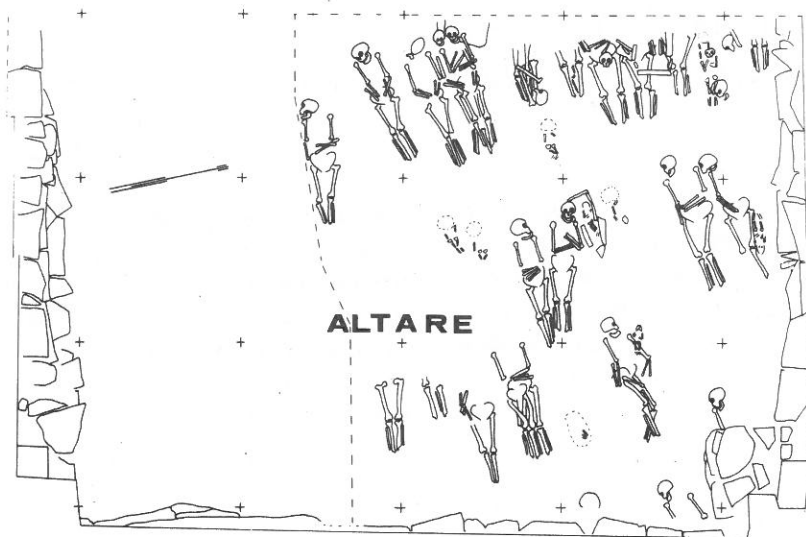

Bild 2 Korets Ö del. I NÖ undersökt område 1982-83. 2 m mellan + +.

Uppmätning E. Swanström

De gravar, som anlagts sedan kyrkan slutat användas, var nedgrävda genom de olika lager som tillkommit vid korets uppförande. När korets byggnadslager frampreparerats framträdde dessa gravar mycket tydligt (se bild 1). På bilden syns delar av altarets fundament, skelettet av en man i 30-40 års åldern, två tömda gravar som innehöll skelettet av ett 5-6 års barn och ett spädbarn. Längst till höger i bildens mitt syns vidare en nedgrävning i vars botten ytterligare ett spädbarnsskelett framkom. I bildens nedre högra hörn finns också en nedgrävning, den härrör från undersökningen av S:t Hans ruin åren 1924 - 25.

Djupare ner i marken och väl täckta av korets byggnadslager framkom ytterligare 34 gravar. Dessa gravar tillhör en äldre begravningsplats (se bild 2). På sex av skeletten i bildens mitt saknas de övre delarna. Dessa försvann när grunden till altaret grävdes.

När schaktet var färdiggrävt upprättades en sektion i den västra schaktväggen (se bild 3). Under sektionen finns de gravar som ligger i direkt anslutning till schaktväggen eller sträcker sig in i denna. Dessa gravar är ritade i plan och gravnumren på planen korresponderar med dem i sektionen. I sektionens botten ligger gravarna från den äldre begravningsplatsen.

Bild 4 Hällkista i koret med 2 skelett,
en kvinna och ett barn. Foto

från Ö. E. Swanström

Graven är sannolikt anlagd sedan kyrkan slutat användas. Överst i sektionen ligger sedan korets raseringslager av kalkbruk, kalksten, mur- och taktegel.

Vid den fortsatta undersökningen visade sig den södra hällkistan i sektionen vara

en liten gravkista endast 0,5 - 1 m stor. I kistan påträffades två skelett, ett efter en kvinna i 40-50 års åldern och ett efter ett 12-13 års barn. Kvinnan var placerad i kistans södra del och barnet i den norra. Båda personerna var gravsatta som skelett i den lilla kistan (se bild 4).

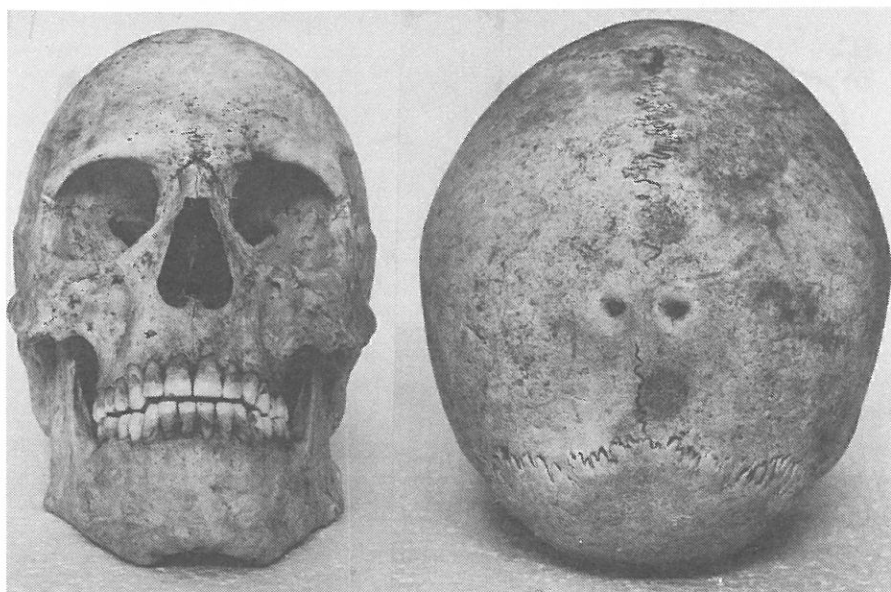

Bild 5A Manskranium med två hål i bakhuvudet och "trepaneringsringar".

Foto E. Swanström

Bild 5B Vikingatida jaktpil, efter Kult. hist. lex. Ritning E. Swanström

Kistan var belägen ca 2,5 m väster om högaltaret och strax norr om korets mitt-axel. Att en kvinna och ett barn gravsatts här måste betecknas som mycket ovanligt.

I en grav från den äldre begravningsplatsen påträffades skelettet av en man i 30-40 års åldern med två 3x4 mm stora hål i bakhuvudet. Hålen kan vara avsedda för blodkärl och är då vanligtvis lika grova

som en knappnål. Att hålen i detta fall är så stora skulle kunna bero på en sjuklig förändring men de skulle även kunna vara resultatet av yttre våld. Den skada det då handlar om kan i så fall ha uppstått när en vikingatida jaktpil träffat mannen i bakhuvudet och trängt igenom skallbenet. Skadan skulle inte ha varit dödande då en läkning av hålen delvis har skett. Oavsett vad som förorsakat hålen i bakhuvudet tycks mannen ha lidit av någon

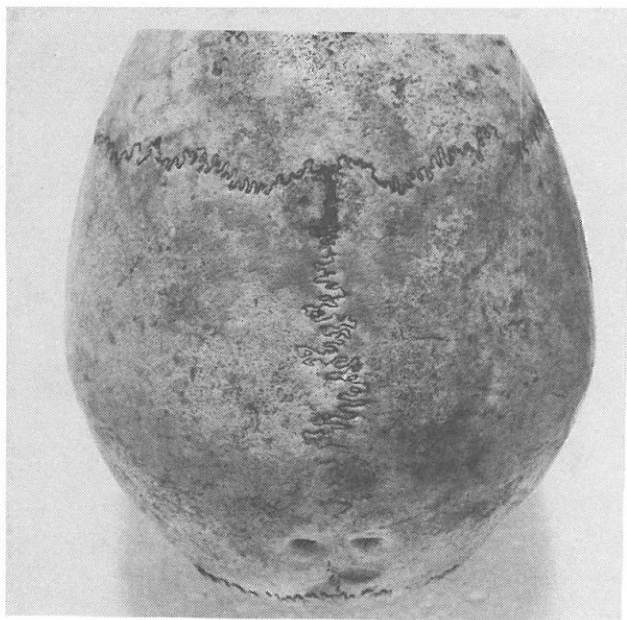

Bild 6A Kraniet sett ovanifrån med den
ej fullbordade "trepaneringen",

Foto E. Swanström

"åkomma" i huvudet vilken man sökt råda bot på genom en form av "trepanering". Man har 15 mm ovanför det skadade området avlägsnat tabula externa (det yttre skalltaket) inom ett cirkelformat område med en diameter av 18 mm. Vid ingreppet har man endast gått ner till diploe (mellanskiktet) av spongiöst (poröst) ben. Ingreppet synes ej ha medfört någon förändring i sjukdomstillståndet. På platsen för "trepaneringen" har en läkning av ingreppet påbörjats och nytt ben bildats ovanpå diploe. För att bota patienten har en ny "trepanering" utförts ca 15 mm

under det skadade området. Någon läkning har ej påbörjats här och diploe ligger blottad. Detta kirurgiska ingrepp verkar ej heller ha påverkat mannens sjukdomstillstånd i någon positiv riktning, varför man påbörjat ytterligare en tredje "trepanering". Denna gång mitt uppe på skallen, där de två hjässbenen och pannbenet möts. Här finns en cirkellinje med en bredd av 3 mm och en diameter av 18 mm inristad (se bild 6A). Ristningen är grund och operationen synes ej ha avslutats då tabula externa sitter kvar i läge. Eventuellt har mannen avlidit under

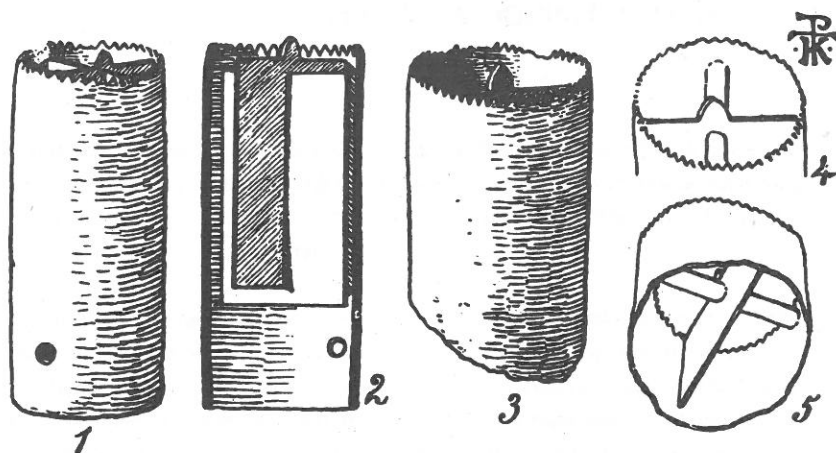

Bild 6B Trepankronor från en romersk läkares grav i Bingen, Västtyskland. Graven dateras till 100-

150 e. Kr. Efter J Como: Das Grab eines römischen Arztes i Bingen. Abb. 6. Germania 1925.

operationen. Vad som varit den egentliga dödsorsaken har ej kunnat fastställas.

Samtliga "trepaneringar" är cirkelrunda, två har en diameter av 18 mm. Dessa "trepaneringar" är belägna ovanför det skadade området. "Trepaneringen" som ligger strax under skadan har en diameter av 12 mm. De kirurgiska ingreppen verkar ha utförts med någon form av trepankrona, dock saknas spår av det stift som bör sitta i dess mitt (se bild 6B). Trepankronan har genom vridning sågats igenom tabula externa till diploe. Därpå har tabula externa avlägsnats och ingreppet varit färdigt.

Liknande ingrepp finns kända i litteraturen. I en uppsats av Søren Hansen i Medicinsk-Historiske Smaaskrifter nämns trepaneringar liknande denna från en dansk gånggrift samt från franska stenåldersgravar. En fransk författare, Jehan Taxil som 1603 gav ut en bok om behandling av epilepsi, skriver att man skrapar sig igenom det yttersta benlagret. Detta skulle kunna vara en typ av folkmedicin och härröra från medeltidens slut. Ingen av antikens eller medeltidens läkare som skrivit om läkekonsten trepanerade vid epilepsi. Vidare finns exempel från Alger att man utfört liknande "trepaneringar" vid hjärnsjukdomar av obestämd orsak.

Eric Swanström

Visby

LAND OCH BY I MIDDELALDEREN

För tredje året i rad anordnas ett symposium över ämnet "Land og by i middelalderen". Denna gång i Skanör den 26 - 28 oktober.

Syftet med sammankomsterna är bl.a. att yngre forskare skall ges möjlighet dels att lägga fram ett resultat, dels ha möjlighet att diskutera det med representanter för skilda discipliner. Mötena vänder sig i första hand till "ej etablerade" forskare och "specialstuderande". De sker också i en mer avslappad anda än de etablerade konferenserna.

Det första symposiet hölls i Forslev 1982. Där avhandlades bl.a. vendisk bosättning i Danmark under äldre medeltid, skillnaden mellan land och stad och en utgrävning i Slagelse. Ett trettiotal personer deltog.

1983-års träff var på Fyn vid Lundeberg. Där umgicks vi på ett otvunget sätt i 3 dagar. Mathållning och annat praktiskt arbete gjordes gemensamt. Programmet var späckat och bland föredragshållarna fanns både arkeologer, historiker, etnologer och arkitekter. Av inläggen kan nämnas Harderslevs topografiska utveckling under medeltiden och Bornholms bebyggelsehistoria i vikingatid, medeltid och nyare tid. I diskussionerna, som var livliga, deltog nästan bara våra danska kollegor. Om det beror på språkförbistring

eller en annorlunda skolning låter jag vara osagt. Allvaret varvades med samkväm och promenader i det vackra fynska landskapet.

Inför årets symposium i Skanör har ett flertal fonder, som stödjer nordiskt samarbete, välvilligt ställt medel till förfogande. Eftersom vi denna gång träffas i Sverige kommer ett större antal svenskar än tidigare att närvara. Skytts härad genom 600 år, Önnerup, en medeltida by och dansk stadsarkeologi; linjer och resultat är några av de föredrag som kommer att hållas.

Symposieberättelser med referat av föredrag och diskussioner ges ut i tryckt form efter varje möte. Intresserade av detta kan vända sig till Ingmar Billberg på Malmö Museum.

Anders Wihlborg

RAÄ UV-Syd, Lund

INNEHÅLL

REDAKTIONELLT

1

DEBATT

Karin Andersson: Några synpunkter inför den byggnadsarkeologiska metodkonferensen 1984	2
Anders Wihlborg: Medeltidsstaden Helsingborg, en kort presentation	6
Barbro Sundnér: Putsrestaureringar och murverksdokumentation i skånska medeltidskyrkor	13
Eric Swanström: Arkeologisk undersökning av S:t Hans kyrkoruin i Visby	21
Anders Wihlborg: Land och by i middelalderen	28

META

Meta ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1982 kr 40:-) insätts på postgironummer 45 32 11-5. Manusbidrag till tidskriften insändes till Medeltidsarkeologiska föreningen, LUHM, Krafts torg 1, 223 50 Lund.

Tryckt med bidrag från Malmö museum.

ISSN 0348-7903